

PÁSZTOROK AZ ÉGSÁTOR ALATT

A mióta állatot tenyészt az emberiség, a pásztor mindig közkedvelt figura volt, de az eltérő kultúrkörökben helyre és korra szabott árnyalatokkal gazdagodott a jelentésköre – persze a mély rétegekben a kép létrejöttének mozgatóereje ugyanaz: a gondoskodás, az oltalom és az erő kifejezése. Az egyiptomi fáraó (mint a legfőbb

A pásztorok az Idő gyermekei. Pásztoroként létezni, amikor a tájba ágyazva jelenik meg az ember – kiemelt létállapot. A pásztorkodás szelíd beavatkozás a természet rendjébe: bármilyen más gazdasági tevékenység (legyen az bányászat, vagy növénytermesztés, miegyéb, melynek során a Föld mellét felhasználjuk) sokkal erőszakosabb.

A pásztorkodás hagyja leginkább érintetlenül az adott tájat – ha nem viszik túlzásba túllegeltetéssel, akkor a tevékenység a „megülök, megfigyelek, megőrzöm” szent hármásának fogságában zajlik

pásztor, a Napisten földi megtestesülése, a Napfiú) hatalmi jelképei pásztorszerszámok: ostor és pásztorbot. Az Aranykor istenei, majd a görög napistenek is pásztoristenek voltak, hiszen az antikvitás pásztor-szimbolikáját az Aranykor, az ősi létállapot utáni sóvárgás, a parasztidill utáni vágyódás szövi át: Az állattenyésztő népek mítoszai-ban – majd a kereszténységben is – a pásztor nyáját vezető, védelmező szerepben jelenik meg. A pásztor–nyáj, uralkodó–nép párhuzam már sumér, asszír történetekben is jelen van. Az Ószövetség „pásztorai” Mózes és a próféták, az Újszövetségben pedig – mint azt mindenki tudja – a hívő közösség a „nyáj”, tagjai szelidségük, enge-

delmességük miatt Isten bárányai, kiket irányítani, terelni kell, és ők szívesen követik előljárójukat, a Jó Pásztor, aki maga Jézus Krisztus, ill. földi „képviselőit”, a közösségek lelkipásztorait.

Szilaj bika és kezes bárány

A honfoglaló magyarság megélhetésének alapja az állattenyésztés és a legeltető pásztorkodás volt, így talán nem túlzás pásztornépnek nevezni magunkat. Eleink jórészt szarvasmarhát és lovat, valamint juhot tenyésztettek. A magyar pásztor jószágait igen jól ismerte – csak a ló színének megjelölésére, az árnyalatok kifejezésére több mint 50 szót használt. Jól ismerte a természetet, az égi jelekből, eseményekből „megjósolta” az időjárást, ismerte a csillagok járását, a növények életritmusát, figyelt az apró jelekre, következtetett, és ebből elég jól be tudta mérni, hogy mi várható.

A magyar néprajz háromféle tartásmódot különböztet meg: a szilaj- vagy ridegtartás során a pásztor egész évben a legelőn van állataival együtt, felszilaj tartás esetében tavasztól őszig tart folyamatosan a legeltetés, a kezes tartásnál pedig az igás- és tejelő állatokat naponta kihajtják. A szilajpásztorkodás Magyarországon a XVIII. sz. derekától kezdett visszaszorulni. Legtovább (a XX. század közepéig) az alföldi puszták (Hortobágy, Bugac), vízjárta árterek, szigetek, valamint a közép- és magashegyi, havasi legelőkön maradt fenn.

Az állattartás eredetileg egész éven át tartó legeltető pásztorkodás volt; amikor fogyott a legelnivaló, továbbálltak, s egyes esetekben egész közösségek, népek vándoroltak a nyájuk után. A pásztorkodás mozgásiránya a vándorlástól a helybenmaradás felé mozdult el. Korunkhoz közeledve fokozódott az állattartás belterjessége, az istállózáson át a zárt helyen megvalósuló, „iparszerű” rendszerekig. Így vált a szabad ég temploma szűkös ketreccé, s a pásztorelet mindenségútját a mennyiségi termelés kiszolgálása szabta járhatatlanul szorosra.

A „fókolompos”

A nyáj megismeri a kolomp hangját, az előttük járó bégetését, szagát. Ezért szokás a vezérürü (vagy ahogy Kalotaszegen hívják: nagyberbécs v. gazdaberbécs) nevelése. Az ivartalanított kost a juhász kezhez szoktatja, és betanítja, hogy hívásra őt kövesse. Ezek az állatok kolompot hordtak, nyírásuk megkülönböztette őket a társaiktól, és nevük volt: kiemelték őket. A nyáj mellett mindig voltak pásztorkutyák is. A honfoglalás korától a XVIII. századig elsősorban komondorok és kuvaszok őrizték a nyájat, hiszen a közbiztonság sem volt éppen tökéletes, és a réti farkasok is szerették kóstolgatni a birka-húst. Ma inkább a kisebb testű puli, pumi, mudi járja.

Sótartón a Világegyetem

A pásztorok életében az volt az imádnivaló, hogy Isten szabad ege alatt, a tájjal összeforva éltek (egész életüket egy hatalmas szabadtéri templomban tölthették – micso-da kiváltság!), úgy, hogy minden fal szétolvadt köztük és meghosszabbított testhatárunk, a természet között. Ráérték – ami nem azt jelentette, hogy nem volt munka bőven, de mégis „helyben volt” az idő: volt idő megülni, elkészíteni egy-egy tárgyat úgy, hogy az életük végéig elkísérje őket. Ettől szépek az eszközeik: mert nem kell sietni, mert a faragásuk maga az Út (így, nagy Ú-val). Minden tárgyuk teljes életük lenyomata: vágyaik, gondolataik, a közösségtől vagy az égből tanult tudásuk, gazdag jelentéstartományt sűrítő szimbólumaik tere. Minden tárgyuk egy-egy aprólékos munkával megírt életműkötet. Tárgyaikon a „díszítés” nem pusztán eszté-

tikai funkciót tölt be: olyan tömörítés, sűrítés, teljesség jellemzi őket, hogy mondhatjuk, mindegyik kis univerzum. E faragott tárgyak sokkal több információt hordoznak a világról, az egyetemes törvényszerűségekről, mint első látásra gondolnánk. Viszonylag kis felületen rengeteg információt tárolnak, és azt is stilizáltak, megemelve a valóságtól. A díszítésnek tűnő apró jelekről, körívről és az ívet díszítő ékekről – ha jobban figyelgetjük, megszámolgatjuk őket – könnyen kiderülhet, hogy öröknapárokat kódolnak: az évkör, hetek, napok, napfordulók, égtájak vannak rájuk vésvé, mellékesen mindez szemet gyönyörködtető formában (pl. dunántúli spanyolozott tükrösök, sótartók fedőlapján). A fent és a lent, az égi világ és a földi világ, a mikro- és makrokozmosz, az evilág és a túlvilág egymást feltételezve, elválaszthatatlanul összefonódva jelent meg a pásztor keze nyomán, képirásos formában. Nem volt izolálás, kettéválasztás, még fogalmi szinten sem. Ezt a koherens, egylényegű képi világot csak korunk strukturalista „eszejárása” címkézi fel ilyen oppozíciókkal. Ők maguk voltak a kicsinyített Világegyetem, melynek törvényszerűségeit hordozták magukban, tárgyaikon, részeseiként az örök körforgásnak.

Fába karcolt érzelem

A légtérmekenyebb korszakot – díszítettség szempontjából – talán az 1800-as évek jelentették: a spanyolozott tükrösök, cifraszűrök kora. A spanyolozás (amikor a folyékony spanyolviaszt kanállal belesimítják a faragásba, és így emelik ki a mintát) már „polgári” gyökerű szokás: a városi módú új lehetőségei a pusztai embereket is

elkápráztatták, és kedvet kaptak a viasszal való díszítgetéshez. Az anyagot átvették, de a használat módja igen eredeti volt. Jellegzetes, egységes színvilágú, figurális díszítésű tárgykultúrát hozott létre ez a technika. A pásztorok a faragókéssel aprólékos munkát végeztek. Az ősi díszítési mód szimmetrikus, geometrikus alakzatokból (rozettákból, stilizált levelekből, facsontvázakból) állt, az archaikus réteg maradványait őrizve. A XVIII. századtól terjedt el a figurális díszítés. Megjelenik az ember: a pásztor, a kedves, a pandúr – hihetetlenül bájos, síkba

vasalt világ ez, amelyen a pásztorok a szokványos faluközösség szabályai szerint megengedhetetlen jeleneteket is előszeretettel megjelení-

tettek. A szemérmes közönségnek már az is csemege volt, hogy olyan képeket láttak, amit a valóságban, ugye, nem: a szeretők egy asztalnál ülnek, a pandúr térden áll a betyár előtt – nem beszélve a ténylegesen erotikus, „bujja” jelenetekről. Ekkor jelennek meg a színen a híres pásztor-faragók: Király Zsiga és társai. Egyre fontosabb lesz az alkotói személyiség: aláírják, évszámmal látják el a tárgyaikat, és igen büszkéek rá.

A faragás a dunántúli, erdélyi pásztorokra jellemző, hiszen ott sok a fa. Az alföldi pásztor nem farag (nincsből nehéz!), inkább bőrmunkához és karikások készítéséhez ért, botjait ólmozással, szaru- és csontberakással díszíti, valamint csuda pásztorkesei vannak. Ráadásul az Alföld viszontagságosabb körülményei között nem is alakult ki a pásztorokban akkora igényesség a tárgyaik díszítettségével szemben, mint a Dunántúlon.

A pásztorokodás „kellékei”:

Az állatok terelését szolgáló pásztorbot a juhász jelvénye is egyben. Volt egyszerűbb, díszítetlen, és ünneplő, parádés pásztorbot. Keményfából készítették, és gondosan érlelték, edzették őket. Sajátos formája a juhász kampó (gamó) amelynek végén vasból, rézből (Alföld), esetleg szaruból (Borsod megye) készült kampó volt. Ezzel fogták ki a juhot – a hátsó lábra akasztva – a nyájból. A hosszúszörű rackajuhot terelő pásztorok nem ismerték, az állatokat a szőrüknél fogva ragadták ki a nyájból.

Érdemes elidőzni akár egy rühzsirtartó tülök szépségén (e szó bájához képest a Kosztolányi-féle „fűlölaj” is csak nyeretlen kezdő!). Ha a jószágot betegség kapta el, rühzsírral (kéneseő, kényeseő) kenégettek. Ezt a juhász állandóan magánál hordta, szarvasmarha tülkéből készített, pompásan díszített dobozban.

A pásztorokészítés a hortobágyi és nagykunsági pásztorok jellegzetes eszközkészlete, amely a tűzcsiholó szerszámok részére készült bőrzacskóból, bicskatokból, tükrökből állt. Ezek együttese csontgyűrűkkel, szarukupáncsokkal, sallangokkal díszített szíjakon lógott – ez is archaikus hagyatéka, a sámánhit motívumait örökíti tovább. Sok ilyen jellegű, a régi hiedelemvilág hagyományait őrző „emlékkel” találkozhatunk a pásztorokészítéssel: a világfa-ábrázolások, a napkultusz jeleire utaló napszimbólumok, csontkupáncsok stb.

Legjobban a pásztorélet használati tárgyait szeretem: a szarusótartó, ivótülök, kásakavaró, tükrös, borotvatok, ivócsanak. Az ivócsanakot a fában szegény Alföldön ökörszarvból készült ivótülök, szarupohár helyettesíti. A múlt századi pásztorművészet jellemző technikái a karcolt díszítés, a domború faragás, a berakás, a spanyolozás.

Szomorú szembenézni azzal, hogy egy eltűnőfélben lévő kultúra utolsó megfigyelői vagyunk. Az állatok leginkább csak ablakon át látják már az éltető napfényt, a faragások a népi mesterek fortélyai közé tartoznak, és az egész világuk rezervátumba szorult. A faragott sőtartók múzeumokban vagy magángyűjteményekben hevernek, mi meg isszuk mindennek a levét faragatlan egyenpohárból. Hiába, sokan vagyunk. Pedig legelő van elég. És talán olyan szabadságvágyó ember is akad még, aki szívesen terelgetné a nyáját...

Mirtse Zsuzsa

